

Ю. В. Крапива

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

До питання про білінгвізм

Крапива Ю. В. До питання про білінгвізм. Статтю присвячено вивченню такого багатоаспектного явища, як білінгвізм. Під час дослідження розглянуто основні параметри, які дозволяють схарактеризувати зазначений феномен, урахувавши різні форми розповсюдження білінгвізму, шляхи й закономірності його розвитку та типи двомовності. До таких параметрів зараховано ступінь володіння кожною мовою, рівень мовної компетенції білінгва, умови засвоєння мов, ступінь автономності мов, а також функціональне навантаження на кожен комунікативний засіб.

Ключові слова: *білінгвізм, білінгв, мовна компетенція, мовна інтерференція, домінуюча мова.*

Крапива Ю. В. К вопросу о билингвизме. Данная статья посвящена изучению такого многоаспектного явления, как билингвизм. В ходе исследования рассмотрены основные параметры, позволяющие охарактеризовать данный феномен с учетом различных форм распространения билингвизма, способов и закономерностей его развития, а также типов двуязычия. К таким параметрам относятся степень владения каждым языком, уровень языковой компетенции билингва, условия усвоения языков, степень автономности языков, а также функциональная нагрузка на каждое коммуникативное средство.

Ключевые слова: *билингвизм, билингв, языковая компетенция, языковая интерференция, доминантный язык.*

Krapiva Yu. V. Aspects of Bilingualism. The paper in question presents the analysis of the bilingualism aspects. In the course of this study the main characteristics of the given phenomenon are considered taking into account the various forms of its existence, the ways and objective laws of the bilingualism development as well as its types. It is concluded that the given characteristics depend on the following parameters: the level of each language mastering, the language competence of the bilingual, the environment of the language acquisition, the degree of the languages autonomy, and the functions of each communication means.

Key words: *bilingualism, bilingual, language competence, language interference, dominant language.*

У сучасній соціолінгвістиці проблема білінгвізму не є всебічно висвітленою. На сьогодні **актуальними** залишаються питання, пов'язані з вивченням двомовності як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремої мовної спільноти незначної чисельності.

Під білінгвізмом розуміють: 1) володіння, окрім своєї рідної мови, ще однією мовою в обсязі, який забезпечує спілкування з представниками іншого етносу в одній чи більше галузях комунікації (таке трактування є релевантним для випадків індивідуального білінгвізму); 2) практику використання двох мов у межах однієї мовної спільноти (у випадках, відповідно, групового або масового білінгвізму) [4:31].

Паралельно з терміном «білінгвізм» у соціолінгвістичній літературі функціонує термін «диглосія» [6]. При цьому за останнім закріпилося таке розуміння співіснування двох мов, за якого одна з них свідомо наділена користувачами високим статусом, а інша, менш престижна, – низьким. Як бачимо, для диглосії важливою є функціональна ієрархія мов, одна з яких має значний авторитет і сигналізує про особливий соціальний статус індивіда, що її використовує.

Білінгвізм є багатоаспектним явищем з різними формами розповсюдження залежно від шляхів й закономірностей розвитку двомовності та її типів. **Мета** пропонованої статті – розглянути основні параметри, які дозволяють схарактеризувати зазначений феномен.

До таких можна зарахувати: 1) ступінь володіння кожною мовою; 2) рівень мовної компетенції білінгва; 3) умови засвоєння мов (середовище, у якому засвоєно мови); 4) ступінь автономності мов (або ступінь змішування); 5) функціональне навантаження на кожен комунікативний засіб.

За першим параметром – **за ступенем володіння кожною мовою** – білінгвізм розподіляють на повний та частковий. Повний білінгвізм спостерігаємо в ситуації досконалого активного володіння обома мовами, зокрема до здатності мислити кожною з них, без перекладу з однієї мови на іншу. У решті ситуацій можна говорити про частковий білінгвізм, за якого різниця в ступені володіння мовами є помітною, хоча білінгв вільно користується обома мовами.

При цьому В. О. Аврорін закликає відрізнити реальний білінгвізм від випадків, за яких «до володіння рідною мовою додається поверхневе знайомство з іншою мовою, яке не дозволяє цій

другій мові слугувати універсальним засобом мислення та мовлення» [1:51].

Очевидно, що ситуація, коли обсяг знань обох мов буде однаковим, є ідеальною. А тому, між двома мовами встановлюється ієрархія за ступенем володіння ними мовцем.

За другим параметром – **рівнем мовної компетенції білінгва** – виділяють три типи білінгвізму. У випадку, коли білінгв здатний тільки розуміти мовленнєві твори, що належать другій мовній системі, має місце рецептивний тип білінгвізму. За здатності також відтворювати вже почуті чи прочитані мовленнєві твори другою мовою наявний репродуктивний білінгвізм. На відміну від останнього, за продуктивного білінгвізму індивід має творчо будувати такі мовленнєві твори другою мовою, що забезпечують взаєморозуміння під час комунікації [2:22–26].

Формування розглянутих типів білінгвізму прямо залежить від **умов засвоєння мов** (від середовища, у якому засвоєно мови). Двомовність може виникати природним шляхом – без цілеспрямованого впливу на становлення мовленнєвого механізму другої мови. У такий спосіб природний білінгвізм розвивається в двомовних родинах, малих соціальних групах, наприклад, у спільних дитячих групах, де дитина засвоює другу мову, спілкуючись з батьками чи однолітками. При цьому стимулом виступає власне потреба в комунікації.

У ситуації, коли друга мова не засвоюється, а саме вивчається, говорять про штучний білінгвізм. У цьому випадку навчання проводять за допомогою певних методик та долучають механізми перевірки та корекції знань.

У свою чергу, на рівень володіння мовою та умови, за яких засвоєно другу мову, впливає вік індивіда, що опановує мову. Вивчення процесу становлення мовленнєвих механізмів обох мов та успішність їхнього розвитку має спиратися на нейрофізіологічні засади. За даними У. Пенфілда, пластичність кори великих півкуль стосовно процесу навчання мови найвища у віці до 10 років (максимум до 14 років). Отже, здатність до опанування другої мови є більшою в зазначений період. Крім того, канадський дослідник підкреслює, що в дитинстві індивід навчається мови як засобу опанування світу, а процес навчання не є самоціллю. Відповідно, шлях засвоєння другої мови є природним. Як було зазначено, він (шлях) залишається таким до 10 (максимум до 14) років [7].

Четвертий параметр, що є важливим під час дослідження білінгвізму, – **ступінь автономності** першої й другої мов. Фізіологічним підґрунтям білінгвізму є свідчення існування двох сумісно локалізованих динамічних систем, які перебувають у відношенні взаємної негативної індукції, за якої актуалізація одного мовленнєвого механізму призводить до гальмування іншого [2:32–33].

Л. Щерба твердить про наявність двох видів співіснування мов у білінгва: 1) ситуація, за якої обидві мови формують дві окремі системи асоціацій, що не контактують одна з одною; 2) ситуація, за якої обидві мови формують єдину систему асоціацій у мозку індивіда [5:67–68].

Перший вид співіснування мов є результатом засвоєння другої мови без участі першої (рідної) мови. При цьому в мозку двомовного індивіда сформовано два автономні механізми.

Другий вид співіснування є наслідком паралельного вивчення двох мов, що супроводжується свідомим процесом, спрямованим на зіставний аналіз мовних засобів обох кодів. При цьому друга мова, яку опановує індивід, тією чи іншою мірою сприймається ним у категоріях рідної мови.

Щодо відповіді на питання, чи має двомовний індивід одну або дві системи, У. Вайнрайхом [8] запропоновано розглядати білінгвізм як певну шкалу, що розташована між такими полярними типами білінгвізму, як змішаний, за якого дві мови зливаються в одну систему, і координативний, за якого дві мовні системи зберігаються окремо, хоча й в анатомічно суміжних зонах головного мозку.

Проміжним типом білінгвізму, на думку американського вченого, є субординативний, за якого, на відміну від координативного, одиниці другої мови актуалізовано за допомогою одиниць першої мови. При цьому субординативний білінгвізм спостерігається в тих випадках, коли процес навчання другої мови здійснюється шляхом перекладу, тобто першу мову використовують з метамовною функцією. Удосконалення мовленнєвих механізмів другої мови має своїм наслідком трансформацію субординативного білінгвізму в координативний. Таким чином, субординативний тип є певним перехідним етапом у формуванні координативного типу білінгвізму.

Як бачимо, ступінь автономності двох мов безпосередньо залежить від можливостей окремої мови забезпечити перехід від глибинної структури до поверхневої структури тексту. На думку І. Н. Горелова, «дефіцит засобів» однієї системи змушує індивіда використовувати засоби вже добре сформованої системи першої (основної) мови [3:230].

Отже, зазначене питання трансформується в питання змішування мов, під час вивчення якого постає проблема інтерференції – взаємодії структур та структурних елементів двох мов під час спілкування двомовного населення або в усному та письмовому використанні двох мов окремими індивідами.

Оскільки немає повного дублювання двох мов у всіх галузях письмового й усного використання, важливим параметром для характеристики білінгвізму є **функціональне навантаження** на різні мови в мовленнєвій практиці окремого індивіда. Надлишковим і не виправданим з погляду

економії є рівноцінне використання обох комунікативних засобів у тотожних ситуаціях спілкування. Це призводить до диференційного вибору мови залежно від мовленнєвої ситуації. За інших рівних умов перевага надається тій мові, яка для досягнення поставлених цілей здатна бути максимально ефективною. Таким чином, можна говорити про існування так званої домінантної мови, яка, використовуючись з найбільшою інтенсивністю, стає «функціонально первинною» [4:30], тобто такою, що домінує в

соціально вагомих галузях комунікації, як-от: у професійній діяльності, освіті, сфері суспільної активності тощо. При цьому друга мова може використовуватися тільки в деяких комунікативних сферах – перш за все в неофіційному спілкуванні.

Спираючись на вищенаведені параметри, перспективним можна вважати дослідження окремих випадків двомовності, результати яких слід використовувати під час мовного планування та мовного будівництва в певному ареалі розповсюдження зазначеного явища.

Література

1. Аврорин В. А. Двухязычие и школа / В. А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. — М. : Наука, 1972. — С. 49–62.
2. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двухязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. — М. : Издательство Московского университета, 1969. — 160 с.
3. Горелов И. Н. О гипотезах «раздельности» и «совместности» в описаниях языковых компетенций билингва / И. Н. Горелов // Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике. — М. : Лабиринт, 2003. — С. 224–230.
4. Словарь социолингвистических терминов / В. А. Кожемякина, Н. Г. Колесник, Т. Б. Крючкова и др. — М. : Институт языкознания РАН, 2006. — 312 с.
5. Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — М. : КомКнига, 2007. — С. 60–74.
6. Ferguson C. A. Diglossia / C. A. Ferguson // Word. — 1959. — No 15. — P. 325–340.
7. Penfield W. A Consideration of the Neurophysiological Mechanisms of Speech and Some Educational Consequences / W. Penfield // Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences. — 1953. — V. 82, No 5. — P. 201–214.
8. Weinreich U. Languages in Contact / U. Weinreich. — The Hague : Mouton, 1953. — 149 p.